

**ЧУМАТА, КОЯТО НЕ УБИ - ЗА ЖУРНАЛИСТИЧЕСКИЯ ДЪЛГ ПРИ
ОТРАЗЯВАНЕ НА КРИЗИ**

ДИЯН БОЖИДАРОВ

Независим изследовател, журналист

dian_bo@abv.bg

**THE PLAGUE THAT DID NOT KILL - ABOUT JOURNALISTIC DUTY IN
COVERING CRISES**

DIAN BOZHIDAROV

Independent Researcher, Journalist

Abstract

The topic looks into the challenges of journalistic ethics in relation to pluralism, authority and truth as basic social values. It is based on a specific example - in 2018 in the Strandzha mountain a plague on small ruminants was registered; the disease is characterized by extremely high mortality and rapid spread, so domestic sheep and goats were exterminated by veterinary authorities; with the exception of one farm - although some of the animals on it tested positive, the farmers firmly believed that it did not exist in their herd - and they did not allow killing; two years later, the farmers won the case against the authorities in the court of last resort. "The plague has not been proven," the court ruled. But the biggest paradox is that the same herd, with an established disease leading to high mortality, not only survived but it has grown. The case raises ethical questions about how journalists should cover such cases in their midst - who to trust, how, whether they can be completely sure of the "facts", whether they should take sides in disputes, or simply be mediators. The conclusion is that their professional duty is to present different points of view, even those that are not of formal institutional authority.

Keywords: journalistic ethics, pluralism, small ruminant plague, truth, authority, facts

Въведение

Във време, в което интернет е „фабрика на нашите животи“ (Кастелс, 2009: 64), журналистиката е изправена пред сложни предизвикателства. „Тролове“, „постистина“, „фалшиви новини“ са само част от термините в новговора, обозначаващи средата, срещу които тя е призвана да разпространява достоверна информация. Счита се, че всичко това е предизвикателството на бъдещето пред журналистиката, а основното ѝ оръжие са собствените ѝ базови етични стандарти. Но скорошен случай в България показва

Етически изследвания (ISSN 2534-8434), бр. 6, кн. 2/2021

уязвимостта им. Въпреки спазването на всички теоретични и практически етични правила, медиите масово разпространиха информация без гаранции за достоверност. Тя дори може да се определи като невярна. Нямаше тролове в цялата история, псевдофактите преминаха по открити легитимни канали. Още по-смущаващото е, че разобличаването на псевдофактите след време доведе до единични журналистически корекции, макар да ставаше дума за случай от огромно обществено значение.

Целта на доклада е да покаже, че спазването на базовите етични стандарти в журналистическата професия не е гаранция за предаване на вярна и коректна информация. Темата отваря огромни въпроси за начина, по който самият журналист възприема и препредава света – особено в самия разгар на случващите се събития. Събужда дискусии и за същността на фактите, за доверието към източниците им. Докладът не цели да покаже универсално решение, а да **очертае проблем**, чието минимизиране зависи откъд разписаните правила.

Стандартите

Начините у нас за предоставяне на достоверна журналистическа информация са записани в Етичния кодекс на българските медии. Документът възпроизвежда общоприетите световни стандарти. А именно: на обществото трябва да се представи „точна и проверена информация“, без „скриване или изопачаваме факти“; информацията следва да бъде проверена преди нейното публикуване, като се търсят и използват различни източници, с „посочване на нейния произход“; предпочитани са „идентифицираните източници пред анонимните, чиято честност и надеждност не може да се прецени от обществото“. Тези и други правила са съчетани с едно важно уточнение: неточната информация не се разпространява „преднамерено“; лъжи не се публикуват, ако „знаем“, че са такива (Етичен кодекс на българските медии, 2004). С други думи, оставена е вратичка журналистът все пак да не е етично укорим, ако предаде грешна информация – просто може да се е подвел.

Всичко по-горе е пътна карта в работата на журналиста. Но и да я наруши, главната цел е ясна – да не лъже.

Чумата, която наистина не уби

Конкретният визиран случай е от 2018 г., част от огромния скандал в Странджа. Журналистическият казус в него не може да бъде разбран без хронология:

През лятото на същата година в няколко стопанства бе регистрирана високопатогенната Чума по дребните преживни животни (ЧДПЖ). Това бе първата поява на болестта у нас и на територията на Европейския съюз (ЕС) въобще. Удостоверяването стана чрез проби в Българската агенция по безопасност на храните (БАБХ) и оторизираната за ЕС лаборатория CIRAD (Протоколи на лабораториите, 2018-а,б,в). Вече на територията на съюза, Европейската комисия определи болестта като „тежко вирусно заболяване“, „предаващо се основно чрез пряк контакт“. Част от другите констатации бяха: „заболеваемостта и смъртността от ЧДПЖ могат да са много високи, особено в райони, където ЧДПЖ се наблюдава за първи път“; „ЧДПЖ поражда сериозни опасения за здравето на животните и хуманността към тях“ (Официален вестник на ЕС, 9.10.2018 г, L 253/76). Заразата не се предава на хората, но може да доведе до огромни икономически негативи. Вследствие на всичко това регламентите са ясни – евтаназиране на заразените и контактните животни. Така през лятото на 2018 г. бяха унищожени около 4000 овце и кози. Умъртвяването бе съпроводено с яростни протести и политически скандали – мнозина българи не вярваха (и до днес), че наистина има чума; не виждаха причина животните да бъдат убивани. Същината на скандала бе именно такава – спорове има ли болест, изискваща масова евтаназия. Българските медии, виждайки лабораторните проби и становището на легитимните източници, препредаваха наличието на много опасна болест. Но едно стадо оцеля – на фермерката Ана Петрова от Болярово. Макар в нейната ферма да бяха регистрирани две положителни проби (протокол на БАБХ, 2018-а), тя не допусна ветеринарните власти да умъртвят добитъка ѝ. Огнището остана непотушено. Успоредно последваха административни санкции срещу стопанката, а и дела между нея и БАБХ. Съдебният казус приключили на 17 юни 2020 г. Решението бе в полза на Петрова: „Не са изложени обективни факти, установяващи безспорното наличие на болестта“ (Върховен административен съд, 2020). Липсата на обективни факти бе доказано още по-фрапиращо, след като същото това контактно, рисково и много заплашено уж стадо се сдоби с две нови агънца. Чумата, някак, роди.

Тук трябва да се направят три уточнения. Първо, решението на ВАС не касаше пряко въпроса има или не ЧДПЖ в стадото на Петрова; съдебният състав просто постанови, че болестта **не е надлежно доказана**. Второ, въпреки същността на произнасянето, няма как след финалното съдебно решение наличието на чума в стадото на Петрова да остане неоспорим факт от действителността – **напротив, не е доказана**. Трето, независимо от съдебния казус, след като стадото оцелява и се раждат агънца, в човешки, граждански, журналистически и обществен смисъл **няма как да се приеме**, че в стопанството на Ани Петрова е върлувала високорискова ужасяваща болест, изискваща евтаназия. Друго огнище в Странджа не бе запазено, да се сравни съдбата на животните впоследствие. Така по ирония, а и изненадващо, благодарение на упорството на една жена, фактът “смъртоносна чума“ бе подложен на допълнителна проверка – на терен - отвъд научното му удостоверяване и легитимните информации. Вследствие на това съвсем основателни са хипотезите имало ли е въобще опасна високорискова болест в България и ЕС.

До ден днешен ние не знаем какво точно се е случило при Петрова - как така при пряко констатирани две положителни проби за ЧДПЖ стадото ѝ оцеля и се размножи. Възможно е пробите да са направени неумело по някаква причина. Възможно е тестовете да не са с висока степен на достоверност (виждаме го при коронавируса и хората). Или да е някаква специфика на щама. А е възможно, както понякога се случва в живота, да се е сбъднала минималната вероятност една много опасна болест да мине-замине без поражения... В конкретния журналистически казус базовият етичен въпрос е друг: как стана така, че следвайки “легитимни проверени канали“, журналистиката разпространяваше факти, оказали се накрая с високо съмнение за достоверност; **не съучаства ли тя в лъжа**. И какво направи след 2 години, като разбра, че е сбъркала.

Верен път с грешен изход

Трябва да се отбележи, че част от журналистите не бяха категорични за наличието на смъртоносна чума. Тези журналисти също препредаваха официалната информация, но успоредно разпространяваха противоположни мнения на единични лица. Но това бяха предимно експерти далеч от Странджа, или протестиращи хора – ненадеждни или предполагаемо изопачаващи информацията източници, по смисъла на Кодекса. Обратно

– тия журналисти, които целяха етичност, разчитаха на най-достоверните според Кодекса източници. Затова техните новини и коментари бяха с много висока доза категоричност – има чума, тя води до съответните последствия. Погледнато и теоретично, и практически, тези журналисти **не грешаха** в процеса на работа. Как няма да съобщават за наличието на смъртоносна чума, след като тя се потвърждаваше от публични протоколи на проби в Националната лаборатория, а после и от Европейската; от свидетелствата на почти всички пряко замесени по веригата български и международни институции, а и независими специалисти. Отделно от това обратната интерпретация, при наличие на чума, можеше да повлече опасни за стопанството последици – грубо нарушение на други етични стандарти. Събитията течаха в разгара си – просто журналистите не разполагаха с време, нито пък по принцип имат капацитет да тестват... тестовете. И когато, в крайна сметка, стадото оцеля, те, съгласно Етичния кодекс, остават неукорими – нито са знаели какво ще се произнесе ВАС, нито, най-вече – че ще се родят агънца при Ани Петрова. Ако са разпространявали невярна информация, било е неволно.

Но така или иначе през 2020 г. нещата вече бяха различни. От там нататък българската журналистика целокупно не положи усилия да продължи темата – имало ли е смъртоносна болест, как така стадото на Петрова оцеля, защо... Разбира се, и решението на ВАС, и агънцата бяха съобщени на обществото. Но не с нужните оценки, коментари и разследвания, които заслужаваше огромната тема. Така под въпрос бяха поставени етични стандарти извън официално разписаните - вътрешноприсъщите за всеки честен журналист.

Е ли е фактът нещо повече от твърдение?

Изводите трудно могат да бъдат направени без разглеждане на някои интелектуални предизвикателства пред журналиста, който държи да е етичен:

Питър Дракър (2004) твърди, че в практиката фактите никога не са от значение извън контекст. Вкусът на едно вещество, например, е важно в кулинарията, но не и във футбола. Нужно е време фактът да се прецени спрямо различни критерии. При криза обаче няма време за това, нужно е веднага решение – то винаги е “почти правилно“ или „почти погрешно“. Думичката „почти“ остава вратичка за напълно противоположната

възможност на това, което към момента изглежда неоспорим факт. Знанието съдържа елемент на вероятност. Няма ново в тази интерпретация, Кирил Нешев (1999) например окачествява научните истини като оспорими. Казано иначе, сам по себе си фактът „чума“ нищо не значи; в контекст в Странджа бе важно дали наистина това е смъртоносна болест; в разгара на комуникационно ескалираща криза, каквито бяха събитията от 2018 г., журналистите трябваше да вземат някакво решение; повечето решиха да повярват на официалните източници; винаги съществува обаче вероятност фактите, дори гарантирани научно (лабораторно), да се окажат различни.

Освен това е добре да се помисли наличието на чума ли бе фактът? Или, че **някой твърди**, че чума има? Високо смъртоносната заплаха ли е фактът? Или той отново бе **единствено твърдението** (че има такава заплаха)? Лабораторните тестове доказват ли чумата? Или е доказано единствено, че има лабораторни тестове, които **твърдят нещо...** Не бяха ли фактите, неустоверени лично или от съд, **просто разказ, версия?** А една версия може да се окаже истина, но може и не. Няма друг подход за баланс освен скептичския – достоверността така или иначе не може да бъде гарантирана, чрез проверка най-много да се окаже „правдоподобна“ (Кунцман, Буркард, Видман, 2011: 61).

Ювал Харари (2014) има интересна интерпретация за „проверката“ - в днешно време „знаем“ много повече неща за света далеч от нас, отколкото близо до нас. Обсъждаме и получаваме информация за Путин, Байдън или Меси несравнимо повече, отколкото за съседката от долния етаж. Но това знание е условно, защото животът на Путин, Байдън и Меси се препредава, пречупва, **достига посредством**. То е разказ, твърдение. По същия начин новините за чернобилската авария през 1986 г., при част от журналистиката, а също и оръжията за масово унищожаване в Ирак през 2003 г., при още по-голяма част от нея, се оказаха единствено... **разказ, версия**. Репотерите нямаше как да присъстват в епицентъра на случките, за да удостоверят. Тези големи примери показват, че е обичайно журналистиката да борави с версии. Приема ги на доверие поради липса на друга възможност. В случая твърденията на Ани Петрова също бяха версия, очевидно и разказ – но **излезли непосредствено**, от място. Макар оборена от научни изследвания, експерти и отговорни лица, стопанката бе авторитет, който не бива да бъде пренебрегван като източник на информация.

И формата „версия“ е проблем

Разбира се, добрият журналист няма как да препредава света като версия. Това би означавало крайност, стимулираща разрушаващи интерпретации. Днес, особено в България, виждаме неверие в съществуването на коронавирус с много опасни последици... От преподаватели в училище може да чуем, че рептили шетат по земята... Журналистическата форма „всичко е версия“ би насърчила подобни античовешки проявления. Но има начин журналистът да балансира между съмнението и формата. Чрез скептичната предпоставка вътре в себе си, той може да представя колкото се може повече разнообразни и противоположни гледни точки; включително на пръв поглед “ненадеждни“ – в съотношение, дозировка и пропорции съобразно собствената му интуиция и миросглед. Колкото повече интуицията и миросгледът са по-развити, толкова повече има шанс той да “изчисли“ вероятността на фактите. Това е много фина, реално непостижима задача, затова универсална рецепта няма. Но именно **усъвършенстването на неписаните** личностни стандарти, е не официално разписаните, е по-важният фактор журналистите да творят далеч от лъжата.

Интензивната съвременна интернет комуникация поражда дълбоки обществени асиметрии – на глобално срещу локално, между хора с достъп и без достъп до интернет, съответно до комуникация, и т.н. (Вълков, 2014: 169-171). Огромните количества многобройна и многопосочна информация също ражда асиметрия – между нейния обем и липсата на достатъчна сигурност за достоверността ѝ. Както бе отбелязано няколко пъти по-горе, журналистиката няма капацитета да проверява докрай. Количествата информация занапред ще се увеличават; разломът спрямо неяснотите за достоверност – също. Журналистите са **обречени да бъркат**. Затова скептичното съмнение и плурализъмът на гледните точки се превръщат не просто в технически инструмент. Въпреки рисковете, занапред ще са ценност, помагача на журналиста да греши по-малко.

Заклучение

Настоящият доклад оформя няколко извода. Породени от конкретния казус с чумата, те касаят общо журналистиката и медиите.

Първо, базовите етични стандарти не са универсално правило. Те трябва да бъдат подлагани на съмнение като технология за правене на журналистика.

Второ, етичният, в по-широк смисъл – добър, журналист, трябва да отчита, че всеки факт в един момент може да се окаже просто версия. В информационната ера и все по-наситена масова комуникация журналистът ще се изправя пред все повече подобни неясноти. Скептицизмът е целесъобразен подход за действие наред с свобода, която често преминава в слободия. Той трябва да се осъзнае като водеща интелектуална ценност.

Трето, за да минимизира щетите, наред с най-надеждните откъм достоверност източници, журналистът трябва да дава трибуна и на малко вероятни на пръв поглед гледни точки. Колкото по-богати интелектуални и нравствени качества притежава лично той, толкова по-голяма е предпоставката да не бърка.

Четвърто, при цялата сложна среда, плурализъмът и личното усъвършенстване се превръщат във водещ етичен дълг на журналиста – индивидуален към себе си и обществен. Без него журналистика в тази среда просто не може да има.

ЛИТЕРАТУРА

Вълков, А. (2014). *Комуникации на граждански движения. Организация, мотивиране, протест*. С., изд. Пр-Туризм консулт.

Дракър, П. (2004). *Подбрано от Дракър. Най-значимото от най-великия мениджърски мислител на нашето време*. С., изд. Класика и стил.

Кунцман, П., Буркард, Ф., Ф. Видман. (2011). С., изд. Летера.

Нешев, К. (1999). *Система на етиката*. С., изд. Парадигма.

Харари, Ю. (2018). *Кратка история на бъдещето*. С., изд. Изток-Запад.

Castells, M. (2009). *Communication Power*. Oxford, Oxford University Press.

Онлайн източници

Етичен кодекс на българските медии. (2004). <https://mediaethics-bg.org/%d0%b5%d1%82%d0%b8%d1%87%d0%b5%d0%bd-%d0%ba%d0%be%d0%b4%d0%b5%d0%ba%d1%81-2/>, последен достъп 10.11. 2021 г.

Решение на ВАС:

<http://www.sac.government.bg/court22.nsf/d038edcf49190344c2256b7600367606/4d184b49>

00cdbfbcc2258585003c27a1?OpenDocument, публикуван на 17.06.2020 г., последен достъп 9.11.2021 г.

Официален вестник на ЕС. (2018). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018D1499&from=EN>, публикуван на 9.10.2018 г., последен достъп 10.11.2021 г.

Протокол от проби на БАБХ. (2018-а). <https://www.bfsa.bg/userfiles/files/ZJ/diseases/PPR/labs/2558.pdf>, публикуван на 20.07.2018 г., последен достъп 8.11. 2021г.

Протокол от проби на БАБХ. (2018-б). <https://www.bfsa.bg/userfiles/files/ZJ/diseases/PPR/labs/2265.pdf>, публикуван на 20.07.2018 г., последен достъп 8.11.2021 г.

Протокол от проби на европейската лаборатория CIRAD (2018-в). https://www.bfsa.bg/userfiles/files/ZHOJKF/outbreaks_2018/1___Pages%20from%20bulg-bulg-bulg-Rapport-molecular.pdf, публикуван на 19.07. 2018 г, последен достъп 8.11. 2021 г.